

A dokumentumfeltáró monográfia és Horváth János

Korompay H. János: *A nemzeti klasszicizmus jegyében.*

Horváth János élete és hagyatéka

Budapest, Universitas, 2020, 431 oldal

A XX. század irodalomértése, tudjuk, a formalizmustól kezdve nyelv- és anyagcentrikussá vált, s szövegközpontú, műelemző módszertani attitűdöket juttatott érvényre. Az irodalomtudományi presztízis a kutatói közösségek körében a filológiai, történetes szemlélet kárára és a teoretikus, fenomenologikus megközelítés javára módosult. Magyarországon azonban a paradigmaváltás csak az 1970-es, 1980-as évektől érvényesült. Igaz, ekkor viharos erővel. A kommunizmus által mélyen kompromittált történetes szemlélet menthetetlennek látszott, az induktív tényvizsgálatot a teoretikus dedukció váltotta fel, és a nyugati irodalomértéstől kölcsönzött elméleti, poétikai kulcsfogalmak (szöveg, esztétikai kód, hírérték, konnotáció, poétikai funkció, struktúra, intertextualitás) mindenre alkalmasnak és elegendőnek látszottak. „...a rangja fosztott irodalomtörténet helyére az irodalomelmélet, a poétika és az irodalomtudomány összes gondját elűző, csodaszerként alkalmazható műelemzés készült lépni – az új, modern, antiprovinciális szuperdiszciplínát megillető biztonságérzettel és a korszerűség aurájától övezve [...] az új, ahistorikus irodalomtudományi módszerek óriási tekintélyre tettek szert, néhány év alatt jöttek, láttak és győztek” – jellemezte a helyzetet frappánsan és pontosan a korabeli hazai irodalomértési metamorfózis legértőbb krónikása, Béládi Miklós.¹

A sokrétű változással egyes elemei az irodalmi monográfiákat is érintették. A tradicionális, „XIX. századi”, részletes biográfiát adó, művelődéstörténeti világot rekonstruáló, irodalmi intézményeket bemutató, kritikátörténeti tényeket feltáró műfajt 1972-es, monumentális Ady-tanulmányában még a marxista-lukácsista Király István is szövegközpontú nyelvi elemzésekkel, strukturalista formavizsgáló elemekkel dúsitotta fel, és a biográfikus monográfiáktól a Szerb Antal pályáját, munkásságát be-

mutató Poszler György is egyértelműen elhatárolta magát. „E tanulmány nem vállalkozik Szerb Antal életrajzának részletes feldolgozására. Elsősorban szépirodalmi és tudományos életművének belső fejlődését és a magyar és a nemzetközi irodalom és tudomány korabeli áramlataival való kapcsolatát kívánja elemezni, és életrajzi tényekre csak ott és annyiban utal, amennyiben a művek jobb megértése megkívánja” – sietett előrebocsátani az irodalmár a maga elemzőközpontú álláspontját 1973-as könyve előszavában.²

A múlt század vége felé a hagyományos irodalomtörténet válsága a monográfia műformáját sem hagyta érintetlenül. (A műfajjal a teoretikus tudomány képviselői természetesen nem is próbálkoztak.) A jelentős alkotó pályáját végigkísérő tanulmány azonban mégiscsak az irodalomtörténeti vizsgálódás természetes alapformája, és a műforma végső soron nem volt kiiktatható az irodalomtudomány rendszeréből. Sőt, az új évezredben (a strukturalizmus-posztstrukturalizmus-teoretizmus megkopásának, elhasználódásának idején) a szövegszerű, nyelvi vizsgálódásokon kívül eső „külsőlegesen megközelítések” újfent követelni kezdték a maguk jogait. A biográfia, a történeti, művelődéstörténeti háttérrel iránti rehabilitációs igény, mondhatni, újjászületett. (Az életrajzi feltárás szándékát Ferencz Győző, illetve Arany Zsuzsa 2009-es és 2017-es könyvei – *Radnóti Miklós élete és költészete. Kritikai életrajz; Kosztolányi Dezső élete* – már címükkel jeleztek.)

*

Mindezt azért érdemes előrebocsátanunk, mert Korompay H. János 2020-ban megjelent, Horváth János életútját és pályáját születésétől haláláig végigkövető munkája

¹ BÉLÁDI Miklós: *Az irodalomtörténet válsága – az irodalomtudomány megújulása = Literatura*, 1983, 1–4. sz., 47–60., 52.

² POSZLER György: *Szerb Antal*. Bp., Akadémiai, 1973, 10.

végül is a monográfiák műfaji családjába tartozik, és a tanulmányról töprengve a biográfiai-történeti és a szövegelemző attitűdök, irodalmi összefüggéseket feltáró műrészletek részesezési fokát, arányát, súlyát a későbbiekben föltétlenül érdemes számba vennünk. A könyv összetett címe mindenesetre kettős vizsgálódást ígér. A főcím: *A nemzeti klasszicizmus jegyében értelmező attitűdöt sejtet*, hiszen Horváth János legfontosabb irodalomtörténeti kategóriáját, a nemzeti klasszicizmust idézi meg, és a vitatott, sokféleképpen értett és félreértett vezérfogalom – ma inkább, mint bármikor – analízisre, értelmezésre vár. A mű alcíme (*Horváth János élete és hagyatéka*) azonban nem koncepcionális újragondolást ígér, inkább biográfiai, történeti, filológiai tényfeltárásokat sejtet: olyan szerzői attitűdöt jelez, amelynek elsődleges célja nem az irodalomtörténeti-kritikai szövegvizsgálat (az alkotói problémavilág bemutatása és a lehetséges értelmezői következtetések levonása), hanem eleddig ismeretlen dokumentumok felkutatása, feltárása, közzététele. A kiegészítő, bővítő, dokumentáló igény alighanem a szerző családi helyzetéből is fakad. Korompay János édesanyja, Horváth Juliska a nagy tudós egyetlen lánya volt, és a kutató a családi hagyatékat s kapcsolatrendszerrel felhasználva mindenki másnál inkább fért hozzá a Horváth Jánoshoz kapcsolódó biografikus dokumentumokhoz, levelekhez, kiadatlan kéziratokhoz.

A sokféle írásos dokumentum a margittai családtörténettől a nyugdíjba menetelig és az 1961 márciusában bekövetkezett haláláig kíséri végig Horváth János életútállomásait. A kiadatlan dokumentumok együttesen évszázados korrajzot is kiadnak: visszaemlékezések, levelek, tanári jelentések, harctéri tudósítások, tanügyi táblázatok, hivatali iratok tükrében tárul fel előttünk a bihari kisértemiségi család életvitele, a körmöcbányai középiskola, a budapesti egyetem, az Eötvös Kollégium, a szerbiai hadszíntér, a professzori katedra környezetvilága, a forrongó, erjedő századelő, az összeomlásokkal terhes 20-as évek, a zsidótörvényeket megalkotó éra, az új apokalipszist sejtető periódus és az 1945 utáni „új világ”, a céltudatos, kérlelhetetlen kommunizmus atmoszférája. A kulturális,

művelődési intézményháló szövevényeit Korompay H. János külön gonddal mutatja be. A Magyar Irodalomtörténeti Társaság, az Eötvös-kollégisták Szövetsége alapításáról, működéséről, a századelős *Nyugatról*, majd a *Napkelet*, a *Minerva* megszervezéséről, szerkesztési gyakorlatáról (a Kosztolányi *Pardon* rovatáról elhíresült *Új nemzedék* rövid életű fennállásáról) éppúgy számos, értékes információt kapunk, mint a korabeli egyetemi, kollégiumi rendtartásról, oktatási szisztémáról és gyakorlatról. A *Tanulmányok: egyetem és Eötvös Collegium* című fejezet az 1897–1898-as tanév első felére koncentrálna nemcsak a Budapesti Királyi Magyar Tudományegyetem négy karának hallgatói létszámát közli, hanem a diákok felekezeti hovatartozására nézve is pontos adatokat szolgáltat. Horváth nyolc félévi leckekönyvét Korompay ugyancsak bemutatja, s Gyulai Pál, Beöthy Zsolt, Békefi Remig, Bánóczy József, Alexander Bernát kurzusairól is részletes ismertetést ad az olvasónak.

Az Eötvös Loránd által alapított kollégiumba Horváth Jánost 1899-ben, harmadszori jelentkezésre vették fel, és itteni diáksága, majd 1923-ig tartó tanársága élete meghatározó élménye lett. A gondos, akkurátus elemző a magyar elitképző intézet bemutatását a mintául szolgáló École Normale Supérieure alapos, történeti bemutatásával kezdi, majd sokféle dokumentum alapján szolgál érdekes információkkal az 1895 szeptemberétől működő magyar intézmény szobaberendezéséről, tanügyi rendjéről, tartalmas diákéletéről, legendás igazgatójáról és a kollégisták hírneves, nagy családjáról. A fiatal oktató kollégiumi működésével megint csak külön fejezet foglalkozik. A későbbi neves alkotók közül Kuncz Aladár, Laczkó Géza, Kodály Zoltán, Szabó Dezső, Szekfű Gyula is Horváth tanítványa volt. A kollégiumban „cigánybanda” is működött. A primás maga Horváth János volt, brácsásnak, kis- és nagybögősnek, ha kellett, Kodály Zoltán ugrott be. („Primásának régi bögöse – Kodály Zoltán” – állott néhány évtizeddel később, 1961-ben a farkasréti sírra került koszorún.³)

Bőséges válogatást ad közre Korompay H. János a kollégiumi igazgatónak írt tanári jelentésekből is. Az 1905-ös

³ Arról a szeretetről és tiszteletéről, amely Horváth Jánost, a fiatal tanárt az Eötvös Kollégiumban körülvette, Gyergyai Albert visszaemlékezése alapján alkothatunk valamelyes fogalmat. „Szerettük zömök természetét, máris ezüstös, kerek fejét, viruló arcát, magas homlokát, gyönyörű, tiszta, partiumi-ízű, csodálatosan hajlékony, természetes, ékes, nemes forrásból ömlő magyar szavát [...] de ugyanúgy szerettük folyékony, elegáns franciaságát, amelyet – így a legenda – magától Brunetièrétől tanult [...] A fiatalság határán és a férfikor küszöbén Horváth úr mindnyájunk hőse volt: az Alkotót az alkotás előtt, a Hódítót a hódítás percében, az, aki minden csodára képes, de nem tud vagy nem akar még választani, akinek egyetlen gondolata, legkisebb rögtönzése többet ígér, mint mások egész életművének súlyos és tekintélyes telje-

sítménye – s akit nyugodtan sorolhattunk romantikus bálványaink közé, Hamlet, Faust, Péterfy, Ady és más nyugatosok társaságába [...] Az Eötvös-teremben vártunk rá [...] s úgy éreztük, mikor belépett, mindig frissen, mosolygón, udvariasan és tréfára készen, annak a biztosságáért, aki tudja: rokonkörbe lép, aki tudja, hogy szeretik, hogy várják, hogy minden szavára szomjúhozna, mintha a mesék álruhás királyfija ereszkedne közénk pár percre, nem azért, hogy köteles hódolatunkat fogadja, hanem hogy szeretetünk légkörében barátunkká, társunkká fiatalodjék” – emlékezik meg Gyergyai volt tanáráról 1958-ban. GYERGYAI Albert: *Egy vén diák emlékezése legkedvesebb tanárára...* = *Irodalomtörténet*, 1958, 3–4. sz., 319–323., 321–322.

feljegyzés tanúsága szerint Pais Dezső kiemelésre méltó, a másodéves Kuncz Aladár, Laczkó Géza „általában véve jó”, Zolnai Bélát az 1909-es értékelés kissé elkapatott, de azért tehetséges, „javítható” fiúként aposztrofálja. Barta János, a későbbi nagy irodalomtörténész a 20-as évek elején volt a Kollégium tagja. Róla tanára több ízben is rendkívül pozitívan nyilatkozik. „...valódi nyeresége a Collegiumnak, díszé az egész csoportnak. E kis gyöngye, ideges fiatalember maga a tudományos lelkiismeretesség, a szerény tudásvágy, éber, okos kritikai érzék, világos bánni tudás komplikált, nagy anyagokkal, s ennél fogva higgadt, világos közlőképesség. Úgy látom, társai is nagyra becsülik, ami mindig sokat jelent.” „Bartát csak fokozottan dicsérhetem; a legkülönfélébb természetű irodalomtört. tanulmányokra egyaránt hajlamos; jelleme: komoly, tudós érdeklődés, egyéni szempont, probléma-felismerés, velős, csinos előadás – és szerénység” – számol be Horváth Bartoniek Géza igazgatónak (a Kollégium egyezményes nyelven: B. G. úrnak) 1921-es és 1922-es jelentéseiben.⁴

A sokféle megidézett dokumentum között kiemelt hely illeti meg a Horváth János-i kiterjedt levelezés egyes darabjait. A Korompay H. János által feltárt anyagból kiolvashatjuk a társadalmi környezet, a politikai atmoszféra változásait, betekintést nyerünk a szellemi csatározások, konfliktusok világába, az irodalom „belviszonyaiba”, s rendkívül érdekes adalékokat találunk Horváth tudósi, irodalmári egzisztenciájára nézve. A levelek rendre az autonómiára törekvő embert, a független értelmiségit, a tárgyilagos véleményformálást morális kötelességnek tekintő irodalmárt idézik meg, s Horváth János nemegyszer azt is jelzi: az igazságkereső kritikus jól teszi, ha bátor szívvel, beletörődő, sztoikus nyugalommal viseli el az autonómiaigennyel szemben érzéketlen – politikai érdekeket, csoportigazságokat képviselő – kulturális intézményvilág agresszivitását.

„A »függetlenség« nem attól »függ«, hogy a VI. oszt. el van-e zárva egyelőre az ember elől, vagy sem. Hanem csak attól, hogy *akarok-e* és *tudok-e* független lenni; tudok-e kevésre becsült urak kegyéről lemondani; tudok-e elviselni tekintélyes részről állandóan táplált közmarha és köztudatlan címekeket [...] tudok-e nem örülni semmiféle elismerésnek, gratulálásnak, tetszésnyilvánításnak, szolidaritásnak a világon: tudok-e egyedül lenni” – írja Horváth bizalmas barátjának, Szekfű Gyulának 1913-ban.⁵ „Beöthyék nyugatosnak, a *Nyugat* Beöthy-fiúnak tartott” – jelzi másik, ugyancsak Szekfűnek címzett, a világhábo-

rús frontról írott levelében, hogy a szellemi függetlenség igényét a kasztszellemben, csoportnormában gondolkodó kulturális világ értetlenkedve fogadja, és törvényszerűen félremagyarázza.⁶

„A Nyugatosokkal megint megijáram. Angyal Dávid vádaskodása nagyon rosszul esik. Abban a Greguss-jutalomról szóló bírálatban, mely folyóiratunk márciusi számában jelent meg, nincs egy mondat sem, a melynek alapján a cikknek radikális alattomoságot lehetne impuálni [...] Ilyen tévedésre csak az a szerintem végzetes kritikai hiba adhat alkalmat, hogy nálunk a politikát minden életjelenségbe beleviszik, és bele nézik. Én meg, éppen ellenkezőleg, a kritikai tisztánlátás kedvéért, az irodalmi bírálattól minden nemű politikai szempontot távol akarok tartani” – foglal állást ugyancsak 1913-ban legifjabb Szász Károlynak üzenve az irodalomértés és a politika föltétlen szétválasztását igényelve.⁷

A politika a maga gyarmatosító, torzító erejét a magyar zsidó közösséghez kapcsolódó kulturális szférákban már a századelőn is különös erővel érvényesítette. Horváth János azonban a zsidókérdéseket illetően ragaszkodott a részrehajlást mellőző, szuverén véleményformáláshoz. „Hallom híret az Uj Nemzedékkel való tárgyalásaidnak. Jó volna vmit csinálni ebből a lapból. De lehet-e velők elhitetni, hogy a zsidó kérdés leggyengébb megoldása az örökös zsidó-piszkolás, és a legrosszabb taktika a dobverés?” – írta Szekfűnek 1921-ben.⁸ Az antiszemitizmust és a filoszemitizmust egyaránt elutasító, higgadt hang persze a fegyvercsörgés zajában nem hallatszott messzire, s az érdekelt felek, ha meghallották is, gyanakvó bizalmatlansággal fogadták. „Zsidóval szemben csak filo-, vagy antiálláspontra szabad helyezkedni; s ha ezek egyikében nem vagy: a zsidók és keresztény megbízottjaik addig üldöznek, vágnak, míg egyik v. másik kategóriába be nem kényszerítenek” – panasolja Horváth megint csak Szekfű Gyulának címzett, 1921 március 31-ére keltezett levelében.⁹

A kommunizmus éveiben a pártállam a Horváth János által képviselt öntörvényű, szuverén emberség és autonóm irodalmiság igényét véglegesen, totálisan eltörölte. A szabad véleményformálást helyettesítő mantrák, káték terjesztéséhez a nyugdíjba vonult professzor a legcsekélyebb mértékben sem asszisztált. Sőt, 1952-ben, a legsötétebb diktatúra idején a *Reformáció jegyében* szerkesztői jelentésére reflektálva karakteresen el is határolta magát a dogmatikus marxizmus alaptételeitől. „Engem, mond-

⁴ KOROMPAY H. János: *A nemzeti klasszicizmus jegyében. Horváth János élete és hagyatéka*. Bp., Universitas, 2020, 192., 193. Az idézetekben előforduló kiemelések most és a későbbiekben is a citátumok szerzőitől – Ny. B.

⁵ Uo., 90.

⁶ Uo., 141.

⁷ Uo., 148–149.

⁸ Uo., 202. Levele Szekfű Gyulának, 1921. február 1.

⁹ Uo., 203.

hatom, nagyon érdekelne oly irodalomtörténet, mely gazdasági alaptörvényekből volna mintegy dedukálva, de én olyat írni nem tudok. Aki pedig olyanra vállalkozik, az kitűnő közgazdász, s éppoly kitűnő irodalomtörténész legyen egyúttal, nehogy majd éppen a sajátlagos irodalmi szempontok szoruljanak hátra konstrukciójában. Emezek nem is mind vezethetők le gazdaságtörténeti alpból: egyéni különbségeket (hajlam, tehetség, temperamentum különözéseit) semmiféle alaptörvényre nem tudunk visszavezetni. [...] [M]eggyőződésem, hogy irodalomtörténeti konstrukció megfelelhet a maga szerény *szakmai* céljának gazdaságtörténeti levezetés nélkül is, és ha az »alap« mibenlétéről nem oktatom is ki (illetéktelenül) olvasóimat, a »felépítmény«-ben talán tűrhetően elkalauzolhatom őket” – vitatta el Waldapfel József osztálytitkárnak küldött levelében az alap s felépítményi viszony szokásos marxista felfogását.¹⁰

A Rákosi- és Kádár-korszakban (mint a totalitárius rendszerekben általában) az elnyomottak a felülemelkedés lehetőségét egyedül a humorban lelhatték fel. Aligha véletlen, hogy Horváth János levelezésében is ez idő tájt jelennek meg a játékos imitáció, a stílparódia, a szellemes archaizálás színező elemei. Eckhardt Sándor 1949-ben írott, XVI. századi nyelvű és helyesírású levelére Horváth XIX. századi modorban, 1801-es dátummal, Érmelleyi Remete Dániel aláírással válaszolt, 1950 őszén Alszegey Zsoltnak *Barátságos Koccantós Versek Illei János Uram Tisztelettyére* címmel, hexameterekben felelt, 1955-ben a kandidátusi fokozatot megszerzett Nagy Bélának írva a kommunista hivatali zsargont gúnyolta ki, s *Végkecskeméti Zoltánnak* (Kodálynak) 1958-ban Juhgége szignóval jelzett, rímes mértékes versben küldött üzenetet.¹¹

A stílparódiának egyébként az életműben nagyszabású előzménye van. Horváth János 1910-ben alkotta meg jelentős terjedelmű paródiáját. A szellemes – Kozma Andor satíráival s Karinthy Frigyes 1912-es nagy művével rokonítható – vállalkozásban a szerző a század eleji próza és az értekező irodalom modoros, erőszakolt mondattani, szóképzési, toldalékoló újításait pécezte ki. Szövegébe a *Nyugat* szerzőitől idézett nyelvi fordulatok sokaságát iktatta be, és a (Lengyel Gézától, Hatvany Lajostól, Fenyő Miksától, Szomorj Dezsőtől, Gellért Oszkártól, Tóth Wandától, Ignostól, Kaffka Margittól, Lukács Györgytől, Alkalay Ödöntől, Peterdy Istvántól, Füst Milántól, Bresztovszky Ernőtől, Jász Dezsőtől származó) citátumok – sznobisztikus nyelvi modorosságok – pontos lelőhelyét rendre megjelölte. A *Nyugat* neofita sznobizmusát, ma-

gyartalanságait kigúnyoló írás mindmáig kiadatlan maradt. (A *Magyar nyelvben*, 1911-ben *A Nyugat magyartalanságai* címen csak a tanulmányá alakított forma jelent meg.) A nagyszabású paródia közlése a Korompay-monográfia különlegesen értékes hozadéka. A műbe úgyszólván bárhol belemetszhetünk, az ötletes, szellemes humor, parodiakészség minden részletét átjárja.

„Másik akarásom is lett és már ívelőbbek és már ujjongásosabbak lettek ekkor nekilendüléseim. Rajzban perpetualizálására ugyanis mondanivalóimnak éreztem tornázó, hajrás nagy vágyásokat. És már opálos színkagylózások, és már obszcén vonalvezetések, a nyelvmegújítás összes pompáját odavetők, pázottak buján előkelően perverzus képzelgésben. Csináltam is vázlatokat, azaz képeket *jegyeztem fel, egyhanguan, olajban vagy rézre karczolván elgondolt képeket*. Csináltam pasztelleket, akvarelleket. Csak egyhamarosan belátnom kellett mégis, hogy kevésbé őszinték és kevésbé képek ezek a vázlatok. *A pasztellek, akvarellek pedig többnyire túlságosan beszédesek. Szószátyárak vagy – jobb esetben – deklamálók, a részletek, apró kitérések, a mindentészrehevés epikai útján járnak: nem illenek a grafika kevésbé hűvű lirájához.*”¹²

*

Talán e részleges bemutatás is meggyőzi az olvasót, hogy Korompay H. János „hagyatéki feltárásai” érdekesek és hasznosak. Az életút egészét reprezentáló dokumentumok, mint már említettem, nemcsak biográfiai-történeti szempontból fontosak, hanem Horváth János személyiségét, karakterét, életvezérlő elveit is kirajzolják. Az életút-bemutatásra, pályaképrajzra épülő monografikus forma és a leveleket felhasználó dokumentumfeltárás együttes érvényesítése azonban mégiscsak hoz magával valamiféle diszkrpanciát, feszültséget. Az életmű súlyát érzékelő és a Horváth János-i irodalomértés sok-sok elemét ma is korszerűnek, tartalmasnak gondoló irodalmár, meglehet, a filológiai-kortörténeti bemutatások mellé nemegyszer több elemző-analizáló részletet igényelne.

Helyenként Korompay H. János is érzékeli a problémát, s nyíltan megvallja a maga preferenciáit: „Nem célnék, hogy részletesen ismertessük és értékeljük az Eötvös Collegium tanárának ebben az időszakban folytatott vitáit [...] elsősorban azt tekintjük feladatunknak, hogy feltárjuk azokat az ismeretlen vagy kevésbé ismert dokumentumokat, amelyek által összetettebbé válhatnak az irodalomtörténet több mint száz évvel ezelőtt történt

¹⁰ Uo., 332.

¹¹ Uo., 318., 321., 344., 353. A Juhgége Arany János leleménye. A jeles cigányember bemutatására a költő *A nagyidai cigányok* fergetegesen szellemes enumerációjában (Akasztó, Nyúlláb, Degecs, Vigyori, Kolop,

Gyügyü, Pityke, Toportyán, Bugyi, Káka, Habók, Írha, Diridongó, Süsü után) az első rész 34. strófájában kerít sort: „Ezután belépett a híres Juhgége. / Ennek hegedű a tanult mestersége.”

¹² Uo., 107.

eseményei” – jelzi, hogy Horváth századelős kritikai munkásságát bemutatva a dokumentumfeltárást, és nem az értelmezést tekinti munkája fő céljának.¹³

A szerző korrektül megjelöli határait, és behatárolja vállalt feladatát – ugyan, miféle okvetetlenkedésnek lehetne itt helye? A makacskodó kritikus talán valami olyasfélét mondhatna, hogy „az Eötvös Collegium tanárának ebben az időszakban folytatott vitái”, Horváth János 1910-es évekbeli polémiái, kritikái, megértési kísérletei túlságosan tartalmasak, és túlságosan sok korszerű tanulságot rejtenek ahhoz, hogy a dokumentumfeltárást egymagában kielégítőnek, elégségesnek véljük. Az irodalmár korabeli munkásságának elemzésével, úgy tűnik, nem csupán a *Nyugat* és a „konzervatív” irodalom ügyeit tudnánk eddigi megértésmintáinkhoz képest korrektebbül megjeleníteni, de Horváth átgondolt, körültekintő fogalmisága, problémakezelése, metodikája, érveléstechnikája irodalomértelmezésünk alkotó megújításában is segítségünkre lehetne.

S a zsörtölődést folytatva megemlíthetnénk, hogy a kritikai műegyütteshez hasonlóan a tudós fontos könyvei, monográfiái is beható vizsgálatot igényelnének. Korompay azonban már az 1908-ban megjelent, legelső Horváth-könyvre is csak néhány soros elemző észrevétellel utal, és a tanulmány Ady munkásságát feltáró, rendkívül érdekes gesztusaira mindössze egyetlen mondatot szán.¹⁴ A prímet ezúttal is levéldokumentumok, biográfiai részletek viszik: a monográfus a Horváth–Ady-levelezést mutatja be, Nagy Józsefnek, Kozma Andornak, Juhász Gyulának, Lukács Györgynek a könyvvel kapcsolatos jelzéseit idézi, majd Ady s Horváth barátságát taglalja oldalakon keresztül.

Az életrajzi és levélinformációk ezúttal is pontosak és hasznosak, de az értelmező analízist az olvasó némileg mégis hiányolhatja, hiszen az 1908-ban megjelent tanulmány az Ady-recepcióban új távlatokat nyitott meg, és a költőt értékelő, könyvbéli pozitív állásfoglalások a Horváth János-i modernségfelfogás szempontjából is nagyon figyelemre méltó tanulságokat rejtegetnek. A szerző beleélő érzékenysége, felfogóképessége az *Ady s a legújabb magyar lyra* tanúsága szerint messze túlterjed a Gyulaitól, Aranytól (Keménytől) megörökölt esztétikai felfogáson. Az Ady-elemzés az affektív erőknél, az archaikus, mitológikus attitűdnek (a nyílt krízistudat-kifejezésnek) is komoly szerepet juttat, és az írás tanúságtétele szerint a felelős, racionális erkölcsi tudatosság elveszti hegemon szerepét. Érdekes megfigyelnünk, hogy a tanulmányban a morális meghatározottságú erkölcsi-esztétikai elv erő-

sítésére szolgáló inszinuáló fogalom hatástalannak bizonyul: a költőiség szubsztanciális értelmét, jogosultságát, esztétikai jelentőségét a *décadence* negatív címkéje sem tudja feledtetni.

„Az az emberi lélek nyilatkozik meg e látomásokban, s az a lélek rezdül meg bennünk is, mely csodálkozva, félve, s minden környező valóságban egy-egy hozzá hasonló élőlényt sejtve először nézett körül a nagyvilágon, még a történetelőttiség csirázó korában; az az emberi lélek, mely babonát, mítoszt, vallást, metafizikát teremtett, melynek beszéde még évezredes hagyulás után is sejteti az első nagy hit, gazdag, eleven színeit.” „Folyvást az az érzésünk van, hogy egy varázshatalmú ember szól hozzánk, egy különösen ihletett vátesz, látó vagy legrosszabb esetben egy boszorkány, de minden esetben egy természetfölötti erővel megáldott ember, kit az emberi sorsot intéző hatalmak beavattak titkaikba, ki átlát a falon, jövőbe néz, holtakat idéz.” „De most ha valaki az őseMBER naiv hitével tud (mert tud!) ismét úgy látni, s jóformán csak úgy tud látni: ezen csodálkozhatunk vagy megdöbbenhetünk, s egyebek közt ebben a jelenségben is a *décadence* bizonyítékát láthatjuk: de hol van, ki e szemlélet költőiségét tagadni merné?”¹⁵

A dokumentációs megjelenítés-szövegértelmezés dilemmáját boncolgatva a Korompay-könyvnek azokra a műrészeleire is utalhatunk, amelyek az 1921-es *Petőfi Sándor* kötetet érintik. A Pallas kiadásában megjelent Horváth-monográfia jelentősége aligha lehet vitás. A könyv szintetikus újszerűségére: filológiai, biográfiai pontosságára, az irodalmi környezetvilágot korrektül felderítő alaposágára és szövegelemzéseinek meglepően erős nyelvszempontúságára már Négyesy László korabeli kritikája rámutatott, s Barta János 1958-ban napvilágot látott írása még karakteresebben emelte ki a beleélő, nyelvi formára koncentráló Horváth János-i attitűd egységét, fontosságát, érvényességét. „Ahogy ez a Petőfi-kötetben egyszerre, a legnagyobb arányokban jelentkezett, volt abban az akkori magyar irodalomtörténészek és az olvasóközönség számára valami meghökkenítő és csaknem nyomasztó. »Még a szíve dobogását is ismeri Petőfinék« – mondta egyik kollégista társunk. Értettük ezt mindannyian az adatszerű ismeretre, de azontúl a költő-lángelme mivoltának, kibontakozásának, önkifejezésének vizsgálatában a rejtettebb zugokba az azonosulás erejével bevilágító beleélésre is [...] Több ez, mint pusztán tudomány, van benne valami tudomány-feletti beavatottság; ezért olyan különös, egyedülálló jelensége irodalomtörténet-írásunknak még ma is” – állapította meg Barta az Eötvös Kollégium

¹³ Uo., 88.

¹⁴ „Ady tehetségét azonban elismerte, költői újdonságát elsőként tisztázta és jellemezte.” Uo., 92.

¹⁵ HORVÁTH János *kritikai és irodalomtörténeti munkái* V. Szerk. KOROMPAY H. János, KOROMPAY Klára, Bp., Osiris, 2009, 292., 298.

korabeli közvélekedését felelevenítve, a nyolcvanéves mestert köszöntő tanulmányában.¹⁶

A Petőfi-monográfiának azonban Korompay H. János művében még az Ady-tanulmányhoz mérten is kevesebb értelmezői gesztus jut. A kötetrel kapcsolatban a szerző mindössze kettő, elemzői szempontból használhatatlan kritikára utal. Szabó Dezső ostoba, önhitt mondatát idézi meg („abszolúte nem mond többet, mint az én 10-15 oldalas tanulmányom”), majd Harsányi Kálmán primitív írását ismerteti, és a Harsányitól származó sértegetésekhez fűzött Horváth-, Brisits-, Szekfű-reakciókat jeleníti meg négy levél tükrében.¹⁷

A dilemma szemléltető bemutatását még soká folytathatnánk. Az elemző, analizáló attitűd, úgy tűnik, számos Horváth-tanulmánnyal, könyvvel kapcsolatban hozhatna jó eredményeket, termékeny következtetéseket. A megszerkesztett, de végül kiadás nélkül maradt, nyugatos szerzőkkel foglalkozó tanulmánykötet, a *Két korszak határán* briliáns elemzése például különösen sok tanulsággal járának. A tervezett könyv *Ignotus, a magyarság és a népiesség* című írása nem csupán érveléstechnikai jártasságból és korrektségből mutat példát, hanem a konzervativizmus és modernség dilemmái (anomáliái) szempontjából is tisztázó érvényű.

Korompay Horváth Schöpflin Aladáról írott (1917-ben, az *Egyetemes Philológiai Közönyben* megjelent) kiváló kritikájára is csak néhány utólagos, személyes levél-dokumentummal utal könyvében, holott a lényeglátó, Schöpflin módszertanát korrektül bemutató dolgozat az irodalom szövegközpontúsága ügyében is egészen meglepő, a XX. század főáramú elképzeléseivel érintkező attitűdöt fejt ki. „Mert nem igaz, hogy az írói egyéniség az irodalom centrális problémája. Az irodalom centrális problémája maga az irodalom, maga az egyes irodalmi

mű s az irodalmi művek egy-egy csoportja vagy összessége. Az írói egyéniség ennek már csak, ha talán legfontosabb is, de csak egyik magyarázata.”¹⁸

*

A bevallottan zsörtölődő megjegyzéseket, lám, leleményesen továbbfejlesztettük, kibővítettük. S ha már eddig eljutottunk, kételyeinket miért ne foglalhatnánk össze kikerekítve, sommázó érvénnyel? Miért ne kérdezzük meg: vajon a levelek, írásos emlékek tanúságtétele elegendő-e ahhoz, hogy a nagy magyar tudós teljesítményével, irodalomértésével, poétikájával, kritikai normáival, alapfogalmaival, fontosabb állásfoglalásaival kapcsolatban átfogó problémahorizontot rajzoljunk ki, lényegi kérdéseket fogalmazzunk meg és következtetéseket vonjunk le? A nagy életmű eligazító korszerűségét, számunkra-valóságát meg tudhatjuk-e jeleníteni a dokumentáló monográfia korlátozott keretein belül?

A költői kérdés formájába csomagolt slusszpoén azonban nem volna helyénvaló: a részlegesen jogosult kritikai elvárásokat ide nem illő, méltánytalan számonkérésé alakítaná. A „nemzeti klasszicizmus” és a *Nyugat* valóságos mibenlétét, kölcsönviszonyát, Horváth konzervativizmusát és modernségét, termékenynek látszó módszertanát, meglehet, fontos átvizsgálunk, újragondolunk. De a kritikuskak a vizsgált művel kapcsolatban legvégül mégis a megvalósult eredményeket kell szem előtt tartania. Az utolsó szó jogán azt kell elismételünk, amit korábban már jeleztünk: Korompay H. János „hagyatékfeltáró”, dokumentumvizsgáló monográfiája hézagpótló, fontos munka, segítő forrás, igazi nyereség a Horváth János iránt érdeklődő kutatók, irodalomtanárok, diákok és olvasók számára.

¹⁶ BARTA János: *A mester nyomában = Irodalomtörténet*, 1958, 2. sz., 193–207., 199.

¹⁷ KOROMPAY: *i. m.* (2020), 146., 210–211.

¹⁸ HORVÁTH: *i. m.* (2009), 839–840.